

Jam olim septuaginta Interpretes animas septuaginta quinque in *Egyptum* ingressas serpscerant in cap. Genes. 46, v. 27, quamquam in cap. 10, Deuter., v. ult., ponati et ipsi animas tantum septuaginta, quod adnotavit et Hieronymus; sed quinque Joseph nepotes filios Manassei et Ephraim illi vers. 20, suis nominibus appellatos in numerum concludunt, quos Hebraica et Latina exemplaria veteris Testimenti in sibole Jacobi non numerantur. Eos interpretates secutus Stephanus (quos et S. Lucas Actorum scriptor sequi debuit, quorum scriptura magna apud gentes habeant autoritatem, inquit Hieronymus in questionibus hebraicis) plures, et ipse animas dixit, quam sint in Hebreis voluminous descripte; neque tam a veritate discessit: siquidem et sacri scriptores quadam per *prolepsin*, id est, *anticipationem* interdum scribunt, neque accusantur falsitatis. Nam et Moses, Genes. 46, v. 27, at: *Omnis anima domus Jacob quius ingressus sunt in Egyptum fuerit septuaginta;* attamen Joseph et duo ipsius filii Ephraim et Manasse ex *Egyptia* coniuge suscepti, et Hesron, et Hamul filii Pharez in *Egypto* postea nati, cum ceteris in *Egyptum* ingressi non potuerunt. Si ergo Moses septuaginta ingressos ratione numeravit, additis quinque per *prolepsin*, cum essent tantum sexaginta quinque, cur et Stephanus, suppositus præterea quinque alii Manassae atque Ephraim filii, numerum septuaginta quinque non perferret? Paucis, numero capitum, sive septuaginta quinque propriè non complectentur animas, que cum Jacobo descenderent in *Egyptum*, sed Jacobi progeniem, que illi sedem posuit, queque aut cum ipsomet, aut extans in Patrum lumbis, ut Scriptura parasi est, in *Egyptum* descendit.

Hec quidem dicta sunt in eorum sententiâ, qui de eadem Jacobi genealogia, Moses, cap. 46, Genes., et Stephanum in Actis locutos putant, ut Hieronymus, lib. de Quæst. hebr. in Genesim, et Augustinus, lib. 16, de Civit. Dei, cap. 40, interpretari sunt. Nam si de diversa Moses et Stephanus dixerint, quod sit verisimile, male Stephanus numerus putatur non consentire Mosaicu. Ait S. Prothomartyr accessit a Josephino animas in Ægyptum septuaginta quinque unâ cum Jacobo; et ibi ero loqui loquor qui, à terra Chanaan in Ægyptum se contulerunt, non complexo ex numero neque Jacobum seorsum nominatum, nec Josephum, duosque iros filios, neque Iacob nepotes Iosephum et Hamul à Pharez in Ægypto procreatos, qui non potuerunt accessiri. Porrò sex detractis à numero septuaginta, superiens sexaginta quatuor, quibus si undecim uxores undecim fratum filiorum Jacob adiunxeris cum mariis à terra Chanaan evocatas, fiet plane numeros animarum septuaginta quinque, quam Stephanus dicit.

Quod ad alterum locum attinet Stephani dicentes patriarchas sepultos in Sichem in sepulcro, quod emit Abraham pretio argenti à filiis Ilemor filii Sichem, que cum Genesero libro non consentunt, fateor in trecentam orationem esse, et nodum expeditu difficultatem. Verum in primis nolo, multam operam positam esse.

ab interpretibus non modo catholicis, sed et hereticis ad rem compandomen de errore Stephano, assignarent. Tollant scilicet à textu eas voces sibi *Sicheni*, que absunt ab editionibus Syriacis et Arabicis; vel si eas linguum, grecum dicendi genus *τοῦ Σεχίου*, quod nomine *Sicheni* diceremus, interpretatur patris *Sicheni*: quoniam etsi articulo *τοῦ σεβατοῦ* filium Graeci significant, eodem tamen et patrem interdum, et maritum denotant; vel etiam non suppletâ voce patris commodâ vertunt *Honor Sicheni*, *Honor Principis Sicheni*. Tum nonenes Abraham in genitivo eius dictum ponunt, ut si esset *τοῦ Αβραάμ* πρωτός, τοῦ ἀρχαιού *Abramites*, semes *Abraham*, filius, seu nepos *Abrahani*, id est, *Jacobus*. Atque in hunc modum ex greco textu latinum faciunt: *Posuit* sibi in sepulcro quod *filius*, *sive nepos Abrahami Jacobus argento emerat à filii *Honor Sicheni**. Neque id contrarium est loco *Genesios*, cap. 35, v. 19, ubi narratur Jacob emisse partem agri *centrum agnis*: nam vox hebreica קִסְתָּה Kesita tam agnum quam genus nummi significat, fortasse numerum figurâ agni signatum, quod Thalmudistis et Hebreis recautoribus plerumque probatur.

Sed ea omnino sit Stephani oratio, quoniam in nostris codicibus habemus, sic explicari involuta et conglobata verba non incommode possunt: *Defunctus est Jacob, et patres nostri in Sichem translati sunt* (id est, Josephus, et quidam ejus fratres in Sichem conditi, ut erat Hebreorum genus opinio), et Hieronymus habet in epitaphio Paulae) et positi sunt in sepulcro (Jacobus scilicet, et quidam pariter ejus filii, ut scribit Josephus, lib. 2, Antiq. Jud., cap. 4), *quod emerat Abraham à filiis Ilemor filii Sichem*. Evidenter emit Abraham at Ephroni filio Seor; sed cum nihil impedit quin Ephroni pater fuerit binominis, et tam Seor quam Hemon vocatus, nihil pariter obstet ne Ephron fuerit natu major, isque cum suo, tum fratre nomine speluncam Abraham viderit, utique ab Ephron filio Seor sepulcrum emit, qui emit a filiis Ilemor, alterius quidem ab eo, a quo partem agri emit Jacobus. Consuessisse autem Hebreos diversis nominibus appellar, facili intelligit, qui patrum nominis in Genesi, et initio libri Paralipomenon descripta legerit, ubi idem plane homines non eodem nomine nuncupantur. Hoc patrum explicat Stephani oratione, totius sententia significatio est: Patres, de quibus loquebatur, partim cum Josepho in Sichem, partim cum Jacobo in agro Ephronis fuisse coident. Mitto eorum opiniones proferre, qui mendam in textum irreppesserunt arbitratur.

Itaque si interpretationem hanc suscepimus, quan-
do re nota audiendis tum Hebreis perspectuam fuisse
non dubito, concusa quidem serio erit, et involutus
sanctissimi Levite impetu abrepit, quem distribui
aperit, non tamen falsus. Consentit enim cum veteri-
ribus Scripturis, in quibus Iosephi Patriarche corpus
traductum in Sichem; Iacobi vero corpus in Abrahami
sepulcro scriptum est fuisse depositum, Josue, cap. 24,
v. 32, et Genes., cap. 50, v. 13. Itas, atque harum si-
miles verborum Stephanii interpretationes, quas adae-
bunt preterea, si quis ex conjectura penderet adhuc

opponeret, ei primum responderemus, satius multò esse conjectando defendere nusquam lapsum Stephanum, quām errorem ultimū ejus memorie infirmatati assignare. Ita dī reteremus quod sap̄e diximus, iudicij nostri imbecilitatem, et rei obscuritatem obesse non debere veritātē, etiam si invenire non possimus veram rationem explicandi loci obstructi difficultati bus.

Que sequuntur in adversariorum argumento de solo Christo Dominio sub nullam omnino falsitatem subiecto, nihil efficiunt. Christus Dominus propriā virtute, et per se errare non poterat; scriptores sacri aliena, et à Deo accepta: idque est quod de sacrī scriptoribus in Spiritu sancti tutelam suscepisti perpetuā Ecclesia docuit. Pauli autem consilium Corinthiatis datum, Deo auctore datum est, ut nonnisi verū divinum habendum sit. Verbi hieci Spiritus sanctus Apostolos virtute suā communiquerit quidquid ipsi serberent, erant tamen alia precepta quia à Deo accepta, perferenda hominibus; alia vel praecepta, vel consilia à se ipsis datum non sine divino praesidio. Primi generis appellare possumus iuris divini; alia humani, que sunt et ipsa rectissima. Itaque Paulus in epistola ad Corinthios mandatum Dei prohibentis disiungi conjunctos matrimonio distinguit a virginitatis consilio à se proposito inuptis, quod tamen et ipsum veritati consentaneum esse, sibiique a Spiritu sancto suggestum statim iis verbis ostendit: *Puto* dum sumus, non a parvo quidam meus, quod excidere amanuens oscitanti aut incisitā videtur dum solent, Scripturas sacras vindicandas sumimus sed à corruptione quā quidquid dictum vitiat. Nulla autem manifestis nobis videtur aut commodihius rei perficiende ratio, quā si mansisse sinet res ostenderemus, ex quo sacros Libros conservceptum est, ad finem usque Babylonice captivitatem à Babylonica liberatione ad Christum usque; deinde in Christi aetate ad hac nostra tempora à pristinā integritate non defecisse: adē ut constante conclusi posset, enjusmodi à Spiritu sancto Sacri Codices effluenter, à tota posteritate esse servatos. Videamus quidem hoc argumentum et contra hereticos, et contra Catholicos quosdam disputari: nos tamen tractabimus, ut eos divini verbi scrutatores decet, qui non tam pravos ab impiorum animis errores evellere studient, quān prouero priuere hereticis occasionem exprobrandis Catholicorum ignorantiam in codicibus communis Latinorum, à schole usu alieni.

Initio autem vos monitos vobis, nihil omnino praesenti cause nocere, sive tempore captivitatis Babylonicae. Libri omnes sacri perierint, eosque omnes Esdras divino Spiritu instrutus, captivitate solita ut erant ab initio, recens effuderit, quod quibusdam sanctis Patribus probatum est; sive unum duxans volumen fuerit per Esdram a communis vestitatio semper valutum, at quo exemplaria cetera populus in libertate assertus descripserit; sive multos codices captiva Iudeorum natione secum Babylonem detulerit, quis rediens in Palestinam reportaverit. Quatenus enim ex his sententias amplectentur, satis superque sacra littera Rihoribus fidei auctoritati, atque incomitulata consulunt est. Si propheticus spiritu plenus Esdras deperditos libros restituit, et memoriter dictavit ut Moses, Josue, Samuel, David, Isaías, et Prophetae ceteri scripserant; ergo divini Libri post captivitatem sine illa depravatione existirerunt, quales primum sacris scriptoribus Synagoga accepérat. Si autem Esdrinum volumen divino consilio ab eo universalia naufragio crepum est, unde populus nova exemplaria sibi paraverit: ut illud integrum fusse dubitandum non est, ita et reliqua inde sumpta quomodo corrupta suspicimur? Si denique multis codicibus populus in strictus erat in captivitate, eosque fortasse in aliquo bus locis non satis diligenter scriptos cum correctis

ARTICULUS VI.

Libros sacros et canonicos non esse vitiatos, sed sinceros et integros ad nos pervenisse.

Multam quidem operam contulimus hactenus in sa-

erorum Librorum defensionem ab iniquorum calumniis, et prolxiatis etiam disputationibus plures illustraverunt locos, unde verbi divini dignitatem atque auctoritatem elevare Religionis vituperatores eneantur. Verum parum profecissentur hujus nostri operis proscriptio, nisi ostenderet quod omnino divino beneficio datum est, Scripturarum volumen integrum, sincerum, incorruptum ad nos devenire. Quod actum sumus, non à parvis quibusdam mendis, quae excedere amanuensium oscitantiā aut inscritā interdum solent, Scripturas sacras vindicantes sumimus, sed ab eis corruptione quā quidquam dicitur vitium. Nulla autem manifestior nobis videtur aut commodeius regi perieendi ratio, quam si mansisse sine nos ostenderimus, ex quo sacros Libros conscripimus; et, ad finem usque Babylonicae captivitatis, ad Babyloniam liberatione ad Christum usque; deponim à Christiitate ad hanc nostram tempora à pristinā integritate non defecisse: adē ut constanter concludimus, cujusmodi à Spiritu sancto sacri Codices effluerunt, à tota posteritate esse servatos. Videamus quidem hoc argumentum et contra haereticos, et contra Catholicos quasdam disputeri: nos tamen tractabimus, ut eos divini verbi scrutatores decet, qui non tantum pravos ab impiorum animis errores evellere student, quām omnium præcipere haereticis occasionem, et exprobrazione Catholicorum ignorantes in codicibus communis Latinorum, a schola usu alienis.

Initio autem vos monitos vobis, nihil omnino praesentia cause nocere, sive tempore captivitatis Babylonicae Libri omnes sacri perierint, eosque omnes Esdras divino scriptori instructus, captivitate solita erat ab initio, recens effuderit, quod quibusdam sanctis Patribus probatum est; sive unum duximus, volumen fuerit per Esdram à communis vestitatio servatum, à quo exemplaria cetera populus in libertate assertus descripterit; sive multis codicibus captiva Iudeorum nation secum Babylonem detulerit, quos rediens in Palestinaem reportaverit. Quoniamlibet enim ex his sentientis amplectamur, satis superque sacra Libra, et auctoritatem, atque incolumentum consulunt est. Si propheticus spiritu plenus Esdras deperditos libros restituit, et memorie dictavit ut Moses, Josue, Samuel, David, Isaias, et Prophetarum ceteri scriperent; ergo divini Libri post captivitatem sine illa depravatione existentur, quales primum sacris scriptoribus Synagoga accepérat. Si autem Esdrinum volumen divino consilio ab eo universi naufragio creptum est, unde populus nova exemplaria sibi paraverit: ut illud integrum fuisse dubitandum non est, Ita et reliqua inde sumpta quomodo corrupti suspicimur? Si denique multis codicibus populis instructus erat in captivitate, eosque fortasse in aliquo locis non scitis diligenter scriptos cum correctionibus contulit Esdras hortatus et presidio, atque accurate emendavit, jam dubium superesse non potest, quoniam divinas Scripturas sanas atque incolumes receperit, quacumque labo depulsa.

Verumtamen non possumus iis assentiri qui a

exemplaria omnia in Hierosolymitanu excidio interrisse, aut unum tantum evasisse ad incendio arbitrantur. Affirmamus Esdram divino Spiritu occupatum omnia volumina eructasse miraculo, cuius neque ulla sit necessitas, neque ullus fide digni scriptoris testimonio confirmatio, neque facti constata? Cum incertâ planè historiâ, seu potius fabula contineri velimus totam divinarum Scripturarum autoritatem futuram, multò magis suspectam incredulo, si detur primum intercidere exemplaria, quanquam ponamus postea restituì divini Spiritus afflatus, cuius rei neminem convincere ratione valeamus? Fieri enim verò non posuit codices omnes militi incendio absumi, aut captivitate derperi. Nam, ut praterem multos ex decem tribus Hebreos religiosos viros, Deum timentes, patris legibus addictos, in servitio Assyriacâ legis exemplaria servasse, et Tobiam capiuvum non legis solium, verum etiam Amosi librum habuisse, ex quo illud depropromiserat, quod cap. 2, v. 6, refert: *Dies festi vestri convertentur in lamentationem et luctum*; et Pentateuchum Samaritanum ab Israelitis asservatum, unde Cuthais urbes Samarie incolentibus lex est tradita: ut hæc, inquam, atque horum similia præterea, novimus Ezechielium, Danieliem cum rege Joachim aliquis illustribus viris legis studiosissimis undecim annis, antequam Hierosolyma subverteretur, Babylonem abductos. Nemone sacros Libros secum attulit? nemo in captivitate diligenter custodivit? At Daniel, cap. 9, librum legis commemorat ut ab omnibus suis nationis hominibus cognitum, et manu tritum, ac prophetales Ieremias se superrimè legisse scribit, vers. 2, 11 et 15.

Item Jeremias fratres suos in captivitate deportandos conveniens legem tradidit, quam secum de- ferrent, atque assererant, lib. 2 Machab., cap. 2, v. 2; ipse vero, eam post excisam Hierosolymam et templum incensum domi adiuvare, nec solus manserit, multam opportunitatem habuit exemplarium colligen- dorum : neglexerunt, qui multa alia ad divinum cul- tum spectanta condidi? In captivitate Cyro Persarum regi ostensum fuisse Isaiae vaticinium regem ipsum nomine compellant, coquè permotum principem Iudeam in patriam redire permisso, auctor est Jose- phus, lib. 11 Antiq. Jud., cap. 1. Post Cyrus anno Darii regis sexto absolutum templi adiecit, et con- stitutos sacerdotes, ac levitas in officiis suis, sicut scri- ptum est in libro Mosis, narratur cap. 6, lib. 1 Esdra, priusquam Esdras Hierosolymam reverteretur, qui in capite sequenti dicitur septimo Artaxeris regis anno reversus : igitur anteaguntur Esdras sacros Libros Hie- rosolymis, quod aint, depropriaesse, lex Mosis à Judeis captivitate primum solitus legebatur. Quare populus, lib. 2 Esdr., cap. 8, v. 1, Esdram rogat, non ut amissos libros sibi divinitus restituant, sed in medium proferat : *Et dixerunt Esdra scribe ut afferet librum legis Moysi quoniam praecepserat Deus Israeli.* Et congruerit id quidem : nam Judei non modo in syn- agogis et templo, sed domi etiam exemplaria habe- bat ad se aeniores ad familiam in legem institu-

dam : sacerdotes vero et levite sacros Libros ex officio curabant, eorumque maximè interceder Libros non perire. Quapropter cum in conflagratione templi flammis absumi omnes non poterint, putandum non est adeo negligentes, incuriosi, oblitos officii, religiosi desideres fuisse Iudeos omnes, et sacerdotes, ut jacere atque intercedere exemplaria omnia non sine gravi scelere permisissent, cum facile asservare possent in ea populi clade, que sacros Libros non affecerat: quod cura multò impensiore efficeretur, dum in tali missis consolationibus verbi lectio caperent et afferrent.

Quid ergo repenitamus ad eorum Patrum testimonia? qui sacros Libros ad Esdrā nōdictos consternerū? Sunt enim illi nec parvo numero, nec minoris auctoritatis. Irenaeus, lib. 3 aduers. heres., cap. 25, inquit: *Deus inspiravit Esdrā sacerdoti tribus Levit, præceptorum prophetarum omnes rememorare sermones, et restituere populo eam legem quæ data essebat per Moysem.* Eusebius, Comment. in psalm. 62, Jacobos sub impis regibus tam altè Scripturarum omnibus putat, ut ne legis Mosaicæ quidem spud illos exemplaria restarent; et in chronico ab annum 740, de Esdrā eruditissimis legis divinae, et aetate omnium Iudeorum magistro scribit: *Affirmaturque divinas Scripturas rememorari condidisse.* Theodoretus in Cantica Canticorum consentaneo captivitatis infotinorum sacros Libres omnino intercidisse, pro certo tenet. Esdras omnes histiatur: *Si ergo Esdras nullus est exemplarum opus, sed sola Spiritus sancti gratia additus potuit omnium mortalia commoda libros Scripturæ mandare.* Basilius in Epist. ad Chiton: *In planitiem obiens Esdras omnes Scripturas divinitatis inspiratas Dei iussa erucratis.* Accedunt Clemens Alexandrinus, Tertullianus, Hieronymus, Chrysostomus, qui eadem fere sunt de Esdrā locuti.

Respondebimus porro ex commemoratis Patribus
alio ab apocrypho libro 4, cap. 14, v. 21, Esdra, et
fabularum pleno (quoniam bona fide, et pictis in-
pulsis, non dolo malo et fraude scripto concedamus)
ea sumpsisse quae opponuntur; alios vero dicere du-
tarat Esdras divinos Libros incrinis Iudeorum ca-
ruptos recognovisse, emendasse, expurgasse. Multa
enim circa Scripturarum libros, iudicio sanctorum
Patrum et plurium Rabbinorum, Esdras suscepserat.
Collegit ipse sacros Libros apte dispositi, in can-
onem retulit, tum recensuit diligenter, et per purgationem
a mendis quae temporum lapsi, ignorantia vel in-
curia amanuensium, sita etiam fortasse et squalore
contrixerant. Praterea descripsisse dicitur novis
characteribus, cuiusmodi Babylonii uiebantur, reje-
ctis Samaritanis. Denique vinculo quadam fortassis
sententias aliquas, que videbantur dissotie, colliga-
vit, et clarioris explicacionis gratia nomina quedam
vel mutavit, vel adjectit. His de causis dignus erat,
qui a Patribus sacrorum Librorum instaurator, re-
novator, conditor appellaretur, juxta quem sensim
plures quoque modo sanctorum Patrum sententias
explicare possumus.

Irenaeus grecè loquens apud Eusebium, lib. 5 Hist. Eccl., cap. 8, *at Deum inspirasse Esdras docebat quod etiam docebat*, id est, iterum in ordinem redigere, denuo compondere et restituere prophetarum sermones: quod intelligi commôdum potest de ea recensione quam Esdræ adscribimus. Eusebius rem, qui vulgo dicebatur, retulit. Theodoretus utrumque assertuit: nam Praefatione in Psalmos dicit: *Virum illum Dei gratia plenam sacros Libros partim incuria Iudeorum, partim Babyloniorum impietate crudum depravatos descripsisse, atque ita factum, ut Dei Spiritu vir illius inflatus sacrarum Scripturarum memoriam innovaret.* Eadem est Clementis Alexandrinî sententia, qui, anquam renovatas prophétando sacras Scripturas ab Esdrâ in lib. I Stromat. scriberet, de eo clarissimo viro premiserat: *Per quem facta divinitus inspiratorum eloquiorum recensio, et renovatio.* Tertullianus vero restauratum per Esdram instrumentum scriptis de Cult. femin., cap. 3. Hieronymus, libro contra Helvidium, Esdram non recusat *Pentateucham instauratores* appellari. Chrysostomus, homil. 8 ad Hebreos, ait: *Inspiratum à Deo admirabiliter virum Esdram, ut sacri Libri compонerentur ex reliquis: aitque hos Patres faciliter in sententiam nostram adducimus, quā abuti eorum auctoritate possint adversari.* Sed hæc celeriter; inò vero et festinan-

110 PROLEG. PARS I. ART. VI. DE SINGULARITATE ET INCONTRASTIBILITATE LIBRORUM.

Ipsam conformati diligentissimè conquererentur, et essent in pecto.

Quæcumque verò fuerit deinde regum ac populi à lege defectio, dubitandum non est in legis obsequio Deique cultu plurimos permansisse, qui divina scripta collegerint, et chiariora habuerint. Rariora quidem ea evasisse non repugno propter grassantem publicè impietatem; sed captivitatis diuinatitas homines à vero aberrantes, et diuinorum rerum penè oblitos ad officium revocavit. Tunc coperunt diligenter cogitare si in duram servitudinem traditos à Deo contemptum legis uliceantur. Tunc meminimus populus spei in Deo a patribus collocate nunquam false; meminimus summe divine charitatis, quam patres itidem in angustis experti posteris commendaverant. Tunc afflito et calamitus excitutus in animis jam terror concussus, mitigatis, atque mollitus desiderium legendi libros politis simul et religiosis complexu admirabilis a prophetis, à sacerdotibus descripsitos, vividoz afflanti divini auxili spem facientes, compulisti que necessitas comparari ante negligebat, ut inde solatium malorum caperent, quod aliunde capi in tanto misericordia concursu et perspicione non poterat. Tunc igitur crebriories esse divini Libri debuerunt quamq[ue] ante servitudinem, quando præ mores cogitationem Dei ab animis depulerant. Ideo vero libri sunt quos in angustis perturbato animo et festinan-

Post captivitatem igitur Babyloniam integrę erant et sinceri sacri Codices seu legis, siue prophetici et astrographi operā Esdras ad primam integratim restituti, convenientibus quoque ad operis absolitionem, ne deo Esdrā contendere videamus, Aggeo, Zacharia, Nehemias, Malachias. Restitutis vero ad correctiorum codicium fidem libros vulgarium Hebreworum credidimus, non vero illustriorum virorum, qui in captivitate studio legis erant addicti, et nihil habebant antiquis quam ut factum pignus illibatum custodirent; et quoniam pluribus alius legis negotiis vacui erant, in hanc maximū librum curar incumbentib. Et enī preter libros legis à Mōse scriptos, qui ab omnibus legi et prae manibus semper esse debebant, habuisse populū et multa exemplaria librorum Iose, Judicum, Psalmorum, operum Salomonis, perpetuāque successione diligenter asservassē, planè adducimur ut credamus. Nam omnis etias tuit in Hebrewo populo viros scientiā, pietati et religione commendatissimos non legi tantum servandā, sed et prophetariorum oraculorum, et sacre historiae studiosissimos, quos credibilius est omnem possuisse operam, ut prophetarum et sanctorum Dei rerum scripta ardenti studio conquirerent, excr̄ibent, evulgarent. Multe enim ad id cause impellente: prima, ut semitipos instruerent divinęe charitate inflammat̄; tum ut singularia ac probatissima argumenta divinae tutela haberint in prompta, unde universum populū a Deo in fidem receptione esse probarent. Si enim lex Mōsis tanto in honorē ab iis habebatur, fieri non potuit quin prophetariorum et sacre historie libri illi dividitatis manifestissimi conseruantes, atque ad nante scriptos per purgari à prophetis Babylone regres sors opituit.

Hoc semel constituto, nihil minus consentaneum ratione est quām suspicari Hebreworum libros ab Esdrā temporibus ad Apostolorum usq[ue] atatem aut tempore injuria, aut hominum perversitate depravatos: quippe septuaginta Seniorum versione, Jude curā in reparandis sacris Libris, ut articulo primo dicebamus, pontificum et sacerdotum officio definiendi, si ad eos questionis de lege, de genealogiis alia fuisse, populi tametsi à divinitate legibus deflectentes superstitione in retinendis vel ministris sacrorum Librorum litteris, effectum est ut incolumes Scripturarum codices servarentur. Quanta enim clime facit Antiochii impietas, qui et bello sacris Libris indicto omnia legi exemplaria confundit, et capitis pena plecti jussit sacramonum librorum Mōsis destinatis, lib. 1 Machab., cap. 1, v. 60: irrito tamen conatu in libris sevii. Nam Machabaei indictio in Maspha cœtu coram Domino eosdem ab hostiū furore subtraxit expanderunt, cap. 3, v. 48, et data postea ad Lacedemonios litteris, magno sibi esse solatio in tribulatione sacros Libros scripserunt. Sed neque ulla Hebreworum diligentie testimonio indigemus, ut incolme libros ad apostolos temeritate pervenisse ostendamus. Christus Dominus, Joan. Evan., cap. 5, v. 39, auditores suis scrutari Scripturas sacras jubet, non iurussus profecto, nisi prius de corruptione monitos, si quoque in loco corrupti contigissent. Nec putandum est Hebrewos erroris tenaces tum priūm copiisse sacris Litteris temeraria manus inferre, aut uspiān depravare, ne a Christo Iesu ejusque Apostolis revincire.

rentur. Quis enim credit Christum Dominum, qui cetera Scribarum et Pharisaeorum crimina gravissime objurgavit, non exprobaturum tantum scelus reliqui detersit, si vel de eo admittendo cogitassent? Qui fieri potest, ut cum sepe commoneret cavedendum à Pharisaeis, à Scribis, ipsos tamen super Mosis catherdras sedentes audiri precipiret: *Quocumque ergo dixerint vobis, servate, et facite, cùm essent Scripturarum corrupores?*

Equidem post Christi Iesu et Apostolorum predicationem, si quepiam esset in sacros Codices inducta depravatio, tota in Hebreorum malitia et iniquitate rejeceretur. Atque tantum scelus admissum est, neque admitti potuit, neque divina providentia, qua sacros Libros antea tuebatur, postea deseruit. Hebreos voluisse legem et sacros Libros corrumpere putabimus, qui, teste Josepho, lib. 1 contra Appionem, et Philonem eusebium, lib. 8, cap. 6 et 8, omnia tormenta, mortemque potius opterent, quam vel unum legis apicem mutarent aut tollerent? Imò etiamnum tantum constantia, ne dicam superstitione, sacros Libros ad se delatos curant, ut si in libro legis vel unicum erratum deprehendant, exemplar non modò in synagogas non inferant, verum etiam ut spuriū abiciant, aut humo defossa obligant.

Sed demus voluisse, corrupisse præterea dandum est? Loci omnes, qui in novo Testamento à Christo Iesu atque Apostolis assumuntur, ille plene in Hebraicis codicibus existant; quo igitur loco corrupserunt? nam illud omnium gravissimum est, si ubi sacras Literas depravassent, ibi maximè, ubi de Christo, de precipuis Religionis nostræ mysteriis, de Ecclesiis agitur, ut arna nobis eriperent, et sperare inde possemus se emolumenit quoddam excusanda perdidisse capturos; at in capitalioribus causis, in quibus Hebreos inter et Christi fideles dissensio est, non in legendis, sed interpretando dissidentis; nulla igitur Scripturam maliotissa corruptione est. In quibus autem Hebraica à Gracis aut Latinis differunt, parum interest quoniamque lectionem quis tecum, ut hinc evidenter constet, neque corruptum, neque abrasi, sum, neque vobis illud est quod in simili ferè causa de tabularum corruptione agens inquietabat Cicero, eos data operā non corruptus, qui in periculo non fuerunt. Quid vero unquam periculi Iudeis existabat, ut ex iis Scriptura locis damnarentur, unde nihil profari potest, quod eorum religioni adversatur? Sed nec voluisse, nec potuisse Hebreos sacra volumina depravare, opimè S. Augustinus, lib. 15 de Civit. Dei, cap. 15, argumentum: *anne credibili est ipsos codicibus suis voluisse eripere veritatem, ut nobis eriperent auctoritatem? vel per totum orbem dispersos potuisse in hoc consipire nullo contradicente? A difuso enim per Apostolos in omnem terram Evangelio plures Hebreorum et Hierosolymis, et in Palestina, et in reliquis Romani imperii provinciis, per quas disperse synagoge erant, Christi fidem amplexi suos secum libros in nova Ecclesiæ sinum detulerunt tam*

sue quam aliena utilitatis studio. Crediderant jam in scripturis veteris Instrumenti præsummatum Messiam, etiam antequā Christo nomen darent; postquam vero à Synagoga discesserant, dispulsa omni Hebraicâ caligine, clarius intelligebant ibi præsignificatum Jesum, eumque esse Christum affirmabant. Inde in Christianorum manus Hebraici codices venerunt, in Christianorum bibliothecas illa sunt: Christi Ecclesiæ pretiosissima illa divinge dispensationis monumeta hareticarij iure acquisivit. Quomodo igitur fontem ipsum, divinum scilicet sermonem, inficeretur poterint, quin illuc perfida et flagitium deprehenderetur, atque accusentur falsitatis? Vel quomodo corrupti et contaminati libri fuerint, qui translati ad Ecclesiæ extra Iudeorum potestatem erant? Profecto tamen perversitatem neque unus solo Judeus molitus esset, neque uno tempori momento perfecisset, sed et conspiratione multorum opus erat ad struendum fraudem, et lapsi temporis, qui in omnes terre partes novi libri propagarentur, veteribus suppressis. Verum à nemine scelus detectum, omnes siluisse, ne unum quidem restituisse adversus tertium malum, et exundans quis credat? Quod tamen credendum et factum est iis qui deprivacionem Bibliorum Hebraicorum exaggerant.

De hæc sacram Librorum integritate adeò Hieronymo et Augustino persusum fuit, ut alter ex Hebraico fonte novam versionem adoraret, atque eos irriserit, qui falsatum volumen ignoranter putabant; alter ad Hebraicæ exemplaria infideles negantes vaticini provocaverit. Ille quidem, cap. 6, Comment. in Isaiam, ait: *Si aliquis dixerit Hebreos libros postea à Iudeis esse falsatos, audierit Origenem, quid in 8 volumine explanationem Isaiae huc respondat questione: quid nunquam Dominus et Apostoli, qui cetera crimina arguerunt in Scribis et Pharisæis, de hoc crimen, quod erat maximum, reticuerunt. Si autem dixerint post adventum Domini Salvatoris, et prædicacionem Apostolorum libros Hebreos fuisse falsatos, cachinnum tenero non poterit, ut Salvator, et Evangeliste, et Apostoli ita testimonia protulerint, ut Iudei postea falsari erant. Ille, lib. 18 de Civit. Dei, cap. 46, et in Psalm. 66, divinâ providentiæ effectum esse scribit, ut Iudei tangunt capsari nostri libros nostros circumferant, ut, cum pagani non credant quæ nos de Christo prædicata fuisse dicimus, quasi a nobis essent conficta, mittamus eos ad inimicos fidei nostra Iudeos, qui libros nostros circumferant, in quibus eadem habentur quæ nos prædicamus.*

Et quidem sapienter S. doctor ad divinam prævidentiam, quæ sacros Libros atque Ecclesiæ suam pertinet, pertineat notat Librorum divinorum conservatiōnem et incolumitatem. Injuriosum enim videbatur Deo nunquam se defuturum Ecclesiæ sue sepe pollicito, librorum tutelam derelinqueret, quibus primi homini voluntate suum declaravit, exinde ad salutis viam instituit; ut cum Ecclesia vellet fidei inimicos arguere capitalliora religionis mysteria in dubium revocatas, et blasphemantes otiosum esse

Deum, nibil de nobis sollicitum, caroret antiquisimis et incorruptis tabulis, quas in argumentum veritatis produceret. Undenam habemus nos divinas Scripturas, si Hebrei sua exemplaria corrupserint? Cum enim alia non exteint in Dei Ecclesiæ divisa volumina, quam quæ ex Hebraicis codicibus translata sunt, illis fedatis, sequitur et ceterorum corruptio. Nam post suspectas in latium sermonem tradiciones dilaceratis, et fedatos codices primitigenos non foisi, illud argumento est Latinum apographum cum hodierno Hebraicæ exemplari consentire, ut propterea Melchior Canus, Serarius, atque alii injuria dicant corruptionem esse S. Hieronymi temporibus posteriorum. At ubi vera esset Dei Ecclesiæ, si incorrupto Dei verbo careret? Alienam est ergo à rectâ ratione pugnaciter defendere Scripturas ab Hebreis esse uspiam mutatas. Quare ut non Scripturæ se habent, easdem à saeculis Scriptoribus traditas agnoscamus.

Duo tamen dissimilares non possumus ad hanc causam pertinere: alteram librorum atque amanentes in exscribendis Hebraicis exemplaribus vel inciūt, vel incuria, vel litterarum similitudine fallente etiam attentes, ut oculi lapsi potuisse aliquib[us] unum pro altero verbum ponere, aut quedam verba præterire: alterum, si libri propter exemplarium varietatem duplex occurserit lectio, quorum alterius poterit veritas, diligentia adhucit, satis disciri non posset, case lectionem adscivit Hebreorum genus, que sibi non noceret aut prodesset magis. Verum his etiam datis, militiosè perversos esse ab Hebraicis codices sacros, aut ex excidio auctoritate, quam olim obtinerant, non efficit. Cum enim errare possit scriptores, quid mirum, si lapsi fuerint? nam qui dicunt, Hebreorum scribas, perinde ac Spiritum sanctum adstantem habuissent, nusquam peccasse scribendo, ii miraculum predictant non necessarium, et in re evidentergraviter labiunt, nullis sententiæ sive ratione productis. Masoreth enim, ut alias causas omittant, viri diligenter, qui per purgandis Scripturam incubuerunt, non potuerunt, quin pluribus in locis *scriptum*, et *תנ"ך* *lectum* apponenter; nompe aliam in margine, aliam in textu locutionem, propter veterum exemplarium varietatem. Orientales autem, atque occidentales Hebrei, illi quidem *תנ"ך Ben Aser* academia Tiberiadis rectoris, isti *תנ"ך Ben Nephthali* Babylon vestigia prosequentes non eodem modo legunt, quod satis de verâ lectione aliebi inter eos non constet. Preterquæcumq[ue] antiquissimi Bibliformis interpretantes non eandem ubique sententiam in Graecum, in Syriacum, in Latinum sermonem tranferentes satis declarant, non eodem modo descriptos Hebraicis codices habuisse. Itaque non diffitorem in Hebreorum exemplaribus errores aliquos repertiri; at istud contendimus, qui sum erroris, neque de moribus, neque de doctrina esse: omnem magi et disceptantium, autographum inter et apographa in variis sermones traducta, in diverso dicendi modo esse positam, perfectiore altero atque absoluere, altero minus per-

fectio: demum nihil esse in Hebraicis codicibus manifeste falsum et periculosum.

Quoniamque ex mendis quibusdam levioribus occurrentibus etiam in profano quovis volumine, confidere apud nos divinum verbum amplius non extare, neque Scripturas divinitis inspiratas, aut hebraica exemplaria amisisse fidem, hominis est intemperanter abutensis otio et literis. Cur enim ea opera esse desinat Mosis et prophetarum ex insciâ vel inconsiderantia scriptoris? aut, cur adhuc adiligentia, et collatione facta correctiorum librorum et interpretationum, verum Scripturæ sensum non assequemur? Demus profecto esset, qui Platonis, Demosthenis, Ciceronis, Livii carere nos libris vellet, quod in illorum operibus mendas quasdam deprehendat, aut lacunis non nunquam disolutum quid esse videatur. Itaque immorior propter leviora, nec multa errata de Hebraicis codicis veritate dubitaretur. Quod si duas lectiones præsestulerint, alteram cum totâ oratione consentaneam magis et faventem, alteram cum priore et posteriore sermone minus congruan, atque hanc sequi qui voluerint. Masoreth ab eripienda nobis, si etiam id volueris, arna, non inde eos confoderemus, nullo negotio ad vetera exemplaria provocare possumus, ac sinceriorum lectionem restituere. Non dicemus tamen à causa vitiorum esse improbatum Iudeorum libros, sed ex duabus lectionibus præpositum ab iis esse minus opportunit ex fortuito antiquo errore, qui in magnis veterum exemplariorum numerum irrepsit.

Sed audiamus jam adversariorum argumenta, eaque primum à sanctis Patribus petita. Justinus, inquit, in Dialogo contra Triphonen Hebreos accusat, quod multa ē sacris Libris sustulerint in Esdrâ, Psalmis, Isaia, Jeremìa. Ireneus quoque, lib. 5, cap. 24, corruptum locum ab iis dicit Isaie 7. Ecce Virgo concepit, et pariet filium. Origenes, Homil. 42 in Jeremiah, scribit: *Judeos, qui exemplaria nonnulla falsarunt, ea verba peccata Iuda in hac vita multas peccatum eorum, ne se ipsos peccati arguerint.* Chrysostomus, Homil. 5 in Matthæum Iudeos merito suspectos probant, hanc alerti causam: *Quippe initice et subdolè multa corrumperunt, et data operâ mysteria à propheticis predicatorib[us] colarunt.* Hieronymus tandem, cap. 3 Coment. in epist. ad Galatas, ea Pauli verba explicans ex capite 27 Deuteronomij deponit: *Maledictus omnis qui non permanenter in omnibus sermonibus legis hujus, inquit, frustra Iudeos ab exemplaribus suis tulisse omnis et omnibus, ne videantur esse sub maledicto.* Si ergo Patres audimus, in dubium vocari non licet multiotissa Hebrei Scripturas sacras corrupserint.

Resp. plures antiquiorum Patrum non de Hebraico textu veropio conqueri, sed de translationum et interpretationum perversitate, quas in Graecum sermonem ab Hebraicis exemplaribus Iudei fecerant. Cum enim Ecclesia ab initio nonnisi graecam septuaginta Seniorum editionem comprobare videatur: cognoscere vero Patres novas interpretationes suscipi ab ea Seniorum aliquomodo diversas, novosque interpres se Biblorum hebraicorum veritate tueri, copi præju-

dicio, quanquam Hebraica exemplaria non consuluis-
sent, opponebant, falsatas esse Scripturas, unde non
eadem reddeatur sententia, quam septuaginta Inter-
pretes expresserant. Ita Justinus Tryphonem arguit à
septuaginta Seniorum interpretatione recedentem :
*Vos autem in his quoque adulterare translationes Seniorum vestrorum, qui apud Regem Agypti füre, audetis,
allegantes non habere Scripturam, sicut illi veteruntur.* Tryphon Hebraicum textum Isaías, cap. 7, קָרְבָּן הַמִּלְחָמָה, quem nos optimè, Ecce Virgo, Graeci οὐδὲ τοις εἰδέναι ταῦτα, eadem significatio habet, vertebat καὶ τοις, id est, adolescentibus, no fater parientem virginem co-
geretur. Premebat Tryphonem Justinus, cui Tryphon
novis verbis immutationibus conatus rōbus clarissimis tenebras obducere, Dei verbum everto vide-
batur, cūque cum vellet refellere, clamabat cūm
injuriōsos esse Iudeos septuaginta Interpretibus, qui in exactissimā versione Ἡλίποντα, multo significantius reddiderant, tum Scriptularum corruptores esse; si-
quidem hebreia exemplaria non virginem, sed ad-
olescentem habebant.

In hac autem totā controversia nihil est quod probet
sacrum Scripturam textum esse vitium, praecepit cùm
etiam legamus קָרְבָּן הַמִּלְחָמָה, ut ab initio lectum
est, et tota disputatio nos inter et Hebreos de hujus
veris significatione versatur, non loci deprava-
tione. Non est autem mirum, disponentem Hebreum,
si possit interpretationem afferre sibi commodam, ipsa
uti, a terumpé adversari sibi accusare erroris, quod
disputatores omnes facere solent; tum verò maximò
qui pugnacis iniquam causam defendunt; mirum au-
tem esset si in Hebraicū codicē induxisset se
perversitas. Quare Tryphon ferro nullo modo poterat
vel se, vel antiquiores Iudeos tanti erimini accusari,
cujusmodi fuisse sacrorum Librorum corrup-
tio.

Si autem quis contentiousius velet exemplar esse fal-
satum, non significations novas Scripturae verbis
affixas, idque prolef ex iisdom locis, quos S. Pater
opponi Tryphonī à sacris Libris esse subdūctos, re-
spondēbimus, ut illicō nos liberemus, si de falsitate
codicē sanctus Justinus loquatur, ad summum ali-
quos codices septuaginta Seniorum fodatos dicere,
non Hebraicū fōtem. Nam cū Hebrei tunc in
Synagogis græca septuaginta Interpretū editionē
etiam uteruntur, pressi verò à Patribus ad hebreicas
lingue studium penē intermissum se contulissent, ut
Græca exemplaria cum Hebreicis compararent, es-
serunt utrūcumque consensio, vidēscentis in Hebreicis
exemplariis quedam desiderari, que existabant in
Græcis, illa ipsa scilicet, in quibus Patres vim maxi-
mam faciebant, à Græcis codicibus ea fortassis su-
stulerunt. Ita videri posset Justinus dicere Dialogo
contra Tryphonem de Judgeorum magistris loquens :
*Ipsi sociis interpretari conantur (quam Septuaginta
verterint) : multas quoque Scripturas in totum suste-
nerunt ex editione septuaginta Seniorum, qui mani-
festū hunc ipsum crucifixum et Deum, et hominem, et in cruce
mortuum predicabant.*

Verius tamen in responsive superioris altata insi-
stendum est. Nam S. Justinus Aquile Pontici expla-
nationem legebat, idē plurimi à Judeis estimatam,
quod in eā hebreicum verbum Græco verbo exactis-
sivè reddeatur, vidensque Hebreos, veterē dimisā,
novam istam explanationem in multis ab illā disre-
panteri assumpsisse, corrupta codicis querebatur,
et obrectebat Judeis antiquam non emendantib;
sed vitiabitib; immutatione verborum, atque obtran-
satione. Quod et alii Patres conques sunt, qui, cūm
disputarent adversum Judges, interpretationes Aquile,
Symmachī, Theodosiotis ab ipsomet probatas
adhibendas censerunt; sed deprehensū illarum dis-
crepantiā à veterē Græcā editione, corruptas Scriptu-
ras conclamārunt. Quibus ita constitutis non modo et
Irenaei querimonie responsum est, verū etiam Origenis,
qui affirmare non potuit corrupta exemplaria
Hebreia, ubi etiammō non ΚΑΤΑΣΤΑΤΙ ου πειπάτησαν
sed ΚΑΤΑΣΤΑΤΙ ου πειπάτησαν peccatum illorū
sed ΚΑΤΑΣΤΑΤΙ ου πειπάτησαν peccatum Iudei legitim, Jerem., cap.
17, v. 1. Vel, si quis nollet huic responsioni acquies-
cere de Hebreia fonte locutum Origenem pertinaciū
contendens, is saltem facit sibi persuadēbit doctissi-
mum virum paucissimos codices depravatos judicasse,
quod dixerit : *Judei, qui exemplaria nomina falshānt,*
a quibus certē exemplariis nulla reliqua Scriptu-
ram codices, eosque præstatim ab Ecclesiis asservatos,
depravatio diminuit.

Chrysostomus de Hebreico textu non loquitur, sed
de recentiorib; traductionib; exteris, quas Judei
post Christi adventum instituerunt, easque, dum compa-
rat cum celeberrimā septuaginta Interpretū, jure
meritorum suspectas, et data operā corruptas, anti-
quiorum verò fide dignas, omnique suspicione libe-
ram judicat. Quocirca post altata in objectione verba,
prosequitur : *Septuaginta verò ante centum et aliquoi
amplos annos ante dominicum adventum ad interpre-
tandum tot ac pariter accidentes ab omni suspicione
ejusmodi vindicatur. Homiliū quidem 9 in Matthæum
querens unde sumpta prophētia esset, quoniam Naz-
arenus vocabitur, nec uspiam rep̄it, sensit negligē-
tiam aut perversitatem Judgeorū. acerata quedam
prophētia opera, atque incensa. Verò primò aliud
est dicere libros quosdam prophetarum vel negligē-
ter amissos, vel insolentissimā temeritate suppressos,
de quo in presens non est disputatio; aliud, quo
habemus libros data operā vitiosos, quod nos nega-
mus. Deinde si Chrysostomus creditīt à superstitionib;
hebreicā litteris scripto easdem legerat. Non enim
affirmavit ipse corrupta esse Hebraeorum exemplaria,
qui premerantur : *Incertum habemus, utrum septuaginta
Seniores addiderint, omnis homo, an in veteri Hebreico
ita fuerit, et postea à Judgeis deletum sit:* que
cū dubitando dixerit, non in sū, sed in aliorum
sententiā dixisse meritō credimus; neque Hebreis
fraudi et dolo eorum locorum discrepantiam ipsum
tribuisse, quemadmodum solemus disputando eorum
etiam ques non probamus, responsiones afferre, cū
ostendimus quod modis refligi argumentum possit.
Revera si S. doctor eruditus Hebreos consultò duas
cas voculas pretermissee, ne viderentur incurrisse
in maledictum, quare illas eadem non suppedit in
sua interpretatione quam Latinis tradidit? Cur ag-
gressus est Hebreicū textum latine reddere, ut ex-
stabat, si Judgeorum malitia detracitum quidipm vel
additum judicavit? Qui de causa Hebreicos libros in-
terpretationē Septuaginta pretulit, aut illustri nomine
Hebreica veritatis vocavit? Nam locupletissimum est
Hieronymi testimonium in epistola ad Suniam et Fre-
telam : *Sicut in novo Testamento, si quando apud La-**

tinib; ipse uitur, dum fert opportunitas, nec auctores
nominal, unde sumpsit, et continuā oratione pergit
suam expōnere, ne monēas quidem esse suam: sap̄ē
etiam communes allorum scriptorū sententes per-
sequitur, casque videtur approbare, cū tamē aliud
omnīō teneat: at cū libere potest sine ullo offen-
sionis periculi suo sensus aprire, tum manifestē
et absque illā ambiguītate elogit. Hanc quasi sancti
doctoris inconstantiam objicitat Rufinus, quan et
Origeni obiecterat Eustathius: purgat tamen s. do-
ctor in Apologia aduersus eundem Rufinum exemplum
plurimū ecclesiasticorum scriptorū, atque Origenis
præcipi, qui in homiliis ad populum à communī
Græcā editione no verbo quidem discedebat; in dis-
putationib; verò cum eruditis viris absumebat quoque
Hebreicū textum ad res explicandas. Adit usitata
eam esse Patrum rationem: *Quia interduo cogunt
logi, non quod sentiunt, sed quod necesse est dicunt,*
ne scilicet plures contra se acros adversarios conci-
tent, quos tum non esset refellendi locos, aliorumque
judicium adhībent. At se constanter sensisse, neque
juniorē alteri judicasse, ac judicaret senex, quan-
quam junior vius esset non adeo hebreico texui ad-
dictus, asservat Rufino id ipsum accusanti: *Tam
stultus eram, ut quod in pueritā dīdic, senex oblinisci
vellam?* Eam, quasi dixerit, variam dicendi consu-
tudinem in S. doctori notavit Ribera diligentissimum
operū sancti Hieronymi investigatori commentariis
in Joelem, de ipso inquiens : *Soleat sep̄ē vulgares
opiniones, et interpretationes sequi, ne unius multis repu-
gnare velle videatur, contentus tibi, aut alibi, quod verum
erat, docuisse.*

In loco igitur quem nobis opponunt adversarii,
atque in aliis etiam, quos referre in eundem numerum
possent, aliorum opinōes secutus Hieronymus ait,
frustra omnīō Judges vocem omnis et omnibus abra-
siss, quoniam in codice Samariotano antiquioribus
hebreicā litteris scripto easdem legerat. Non enim
affirmavit ipse corrupta esse Hebraeorum exemplaria,
qui premerantur : *Incertum habemus, utrum septuaginta
Seniores addiderint, omnis homo, an in veteri Hebreico
ita fuerit, et postea à Judgeis deletum sit:* que
cū dubitando dixerit, non in sū, sed in aliorum
sententiā dixisse meritō credimus; neque Hebreis
fraudi et dolo eorum locorum discrepantiam ipsum
tribuisse, quemadmodum solemus disputando eorum
etiam ques non probamus, responsiones afferre, cū
ostendimus quod modis refligi argumentum possit.
Revera si S. doctor eruditus Hebreos consultò duas
cas voculas pretermissee, ne viderentur incurrisse
in maledictum, quare illas eadem non suppedit in
sua interpretatione quam Latinis tradidit? Cur ag-
gressus est Hebreicū textum latine reddere, ut ex-
stabat, si Judgeorum malitia detracitum quidipm vel
additum judicavit? Qui de causa Hebreicos libros in-
terpretationē Septuaginta pretulit, aut illustri nomine
Hebreica veritatis vocavit? Nam locupletissimum est
Hieronymi testimonium in epistola ad Suniam et Fre-
telam : *Sicut in novo Testamento, si quando apud La-*

Impleta sunt qua cecinit
David fidelis carmine,
Dicendo nationibus :
Regnavit a ligno Deus.
Neque mirum esse debet, si criminis objictrū
Hebreis quosdam Scripturarum locos corrupisse. Rab-
bini enim sap̄ē meminerunt de correctione quidam,
atque emendatione textūs Bibliorum sacrorum, quam
ΕΠΙΦΕΛΛΟΝ, correctionem scribarū nominant. Quid
ne eos correxisse putandum est, an non potius de-
pravasse?

Resp. hic non esse locum dicendi de græca Sep-
tuaginta translatione, accuratissimā fuerit, atque
hebreicis verbis omnīō respondens, an uspiam si-
milis paraphrasis, et pauli latior: *judicium no-
strum de hīc re, in appendice ad hos articulos, sub-
siemus.* Non est autem dubium quin Apostoli interdum
paulo alteri, ac esset in Hebreis Biblis, testimonia
vetoris legis ex græca editione decerpserint; neque
tamen obiecserunt unquam tantum scelus Iudeis,
quale illud est, cuius visi sunt Patres quidam Hebreos
insimilare. Varietas profecto inter Hebreorum et
Grecorum exemplaria oriū potest quid Græci inter-
pretes vel exempla Hebreia haberint in quibusdam

locis altera scripta, quām scriptum esset in vulgaribus synagoge libris post Apostolorum etatē (nam processus temporis vix fieri potuit quin in perpetuis descriptionibus mendum aliquod fortuitum in hebreos codices intruderetur); vel aliter legerint verba quedam, aut variam et ambiguam significacionem habentia alteri explicerint; vel majoris declaracionis gratia quidquam addiderint; vel ad mysteria quedam occultanda mutarint; vel duas voces in unam coniuxerint; aut è contrario ex duas fecerint; vel interpretando ex mediocri lingua Graeca scientia lapsi sim illis in locis; vel iudicium sum uilibi secuti fuerint; vel denique quod librari aut ignoranter, aut scienter in excusandis Graecis unum pro altero verbū affinxerint. Ex omnibus hisce causis discrepancia Graeca lectionis ab Hebreacā iuria est ex diversa lectione Bibliorum Graecorum Hebreos criminaris Scripturarum depravatores.

Nam anteaquam Apostoli Evangelium promulgarent, suspicio esse non potest Hebreos data operā ullum verbum à Scripturis sustinuisse: cim verò propagari Evangelium copiis, hebrei volumina ad Ecclesiam detulernerunt, qui à Synagogā discesserant. Quomodo igitur in omnes Hebreos codices errorum contumaciam diffiduerit, in eos quoque qui ad Ecclesiam venerant? Atqui etiam à codicibus qui ab origine catholicā in potestate erant Christianorum, aberat id quod Patres querelantur ab Hebreis subtractum. Nisi enim abfuisset, Patres ipsi, prolatis Hebreis tabulis apud Ecclesiam existantibus, ora obstruxissent Iudeis: quod cùm non fecerint, immenriti in Iudeos culpa corruptionis Scripturarum refigerūt, propterea quid in Hebreis desit quid in Graecis inventur. Stultum autem est dicere Patres plurimè Hebrei lingua ignaros non potuisse Hebreica exemplaria ad Ecclesiam data confere cum Graecis; idcirco iudicium fecisse ex Graecis editione quid esset in Hebreis codicibus depravatum. Etenim temerè fingunt Patres omnes, qui primo et secundo Ecclesia seculo vixerunt, idioma Hebreum ignorasse, aut Hebreia Biblia non legisse. Nam qui in Palestina fidem Christi suscepserant, erant in Hebreorum librorum lectione exercitati. Deinde, eti⁹ insensit Patres ipsi sermonis Hebraici imperiti, nulline erant in Ecclesia fide, quorum iudicium exquirere utrum in antiquis Hebreis exemplariis in Ecclesia relicts plus logeretur quam in vulgaribus synagogarum? Eorum ergo operā uti et potuisse et debuissent Patres, atque ex illorum iudicio certiores fieri de Iudeorum dolo, enique corruptoribus objectare: nisi putemus eis officio suo in re tam gravi defuisse. Quod si nihil tale unquam ulli Judeo accepserunt, perperam blateratur aliiquid fuisse in veteris Hebreos Biblio, quod est in recentioribus amputatum. Dandum tamen est Patribus, si Judeos accusarunt: cum enim prejudicata corrum esset opinio sepiugnata Interpretes, Spiritu sancto afflante, Scripturam Graecē retulisse, statim, vel uno mutato Graecē

interpretationis verbo, totas sacras litteras perverti concubabant.

Nihil autem est quod Judeos magis ab invidiā libaret, quām productus locus ex Psalmo 95, à Justinō primū Iudeis objectus. Nam ex voce à ligno non modo in Hebreis Biblio nunquam fuerunt, sed et in Chaldaicis, et in Syriacis, et in Graecis, quād ad nos pervenerunt, et in Arabicis, et in Ἑλληνικis ex Graeca interpretatione traducti, et in vetere Latina editione ante Hieronymianam, et in Hexaplis Origenis desiderantur. Quis autem credat tantum potuisse Hebreos, ut in omnibus Psalmorum editionibus quālibet lingua facta eas voculas delerent? aut si in bonis codicibus Graeci illud à ligno olim existisset, passus fore Christianos si à Graecis omnibus Psalterii deinde expungenter, atque illustrē adeo oraculum omnino a sacris Libris excideret? Existat et totus Psalmus 95 insertus in capite 16, lib. 1 Paralip., neque tamen illa ibi mentio ligni est. Cur etiam apud neminem Graecorum Patrum (preteriūnum Iustini martyrem) ea lectio inventitur, si in antiquis Graecis codicibus à ligno regnasse Christum legebatur? Psalmi enim versiculos absque ulli ligni mentione in medium prout Eusebius, Demonst. Evang., lib. 1, cap. 2, et in Commentario in Psalmos à Montefontano edito, tom. 1 Collectionis nova Patrum Graecorum, Gregorius Nyssenus, lib. 2, de Titul. Psalm., cap. 9, Cyrillus Alexandrinus, sive, ut placet Combefisio, Eulogius Alexandrinus, homil. de Ramis Palmariis, Apollinaris Laodicæa episcopus in Paraphrasi versibus scripta:

Eitate διαρροή τε θεος μετά πάσων καταστάσεων.

Dicite populus quidem Deus in omnibus regnat; auctor Commentarii in Psalmis, qui extat tom. 1 Operum Theodorei; tota demum Catena Graecorum Patrum in Psalmos additamentum illud à ligno omisit. At nemo ex Graecis aut paraphrasis Psalmorum, aut interpres ex Psalmo 95 argumentum deponspit, quo probaret præsignificatum à Davide mortis Jesu Christi genus. Omnes silentio tantum oraculum preterit, non in Graecis codicibus existisset?

Quid ergo? Falsusne Justinus est contra Tryphonem disputans; aut Judeos crimen affixa, quo vacabant? Equidem et falsus ipse est, et Judeos non sum crimen objectit, quanquam excusare sanctum virum boni omnes debant. Exemplar ipse habebat (et plura fortasse una circumferantur talia) in quo adjunctum illud à ligno legebatur; eas voces à novis Hebreorum traductionibus subtletas videbat: negabat pariter Tryphon Hebreicos codices id habere: quare zelo defendente Christianis religionis abruptus abrasas à Iudeis Tryphon exprobavit, non adhuc acclarore investigatione num ita res esset. Quomodo autem quedam Graec exemplaria illud additamentum à ligno occupaverit, facile explicatur. Cim in epistola tributā Barnabae sermonem esse de regno Jesu à ligno vidisset plus quidam Psalmorum lector, incidens postea in illa verba Psalmi 95: *Dominus regnavit*, memor corum quae legerat in Barnabā, in mar-

ginem retulit particulam à ligno, velut loci illius explanationem: nam consuesse veteres Christianos in librorum margine scribere quasi adnotaciones quādam, et Scripturarum explicaciones, vetera monumenta comprobant. Porro cōm ea adnotacione uela margini adscripta vehementer librario placent, putans variantem lectionem esse, textui adscripti: ea vero deinceps à pīs viris suspecta atque exscripta fidem autoritatemque habuit, maiorem sāe habitura, nisi Hexaplus Origens obstat. Mox enim, ut cognitum est ex Origens Hexaplis neque in Hebreis libris, neque in editione septuaginta Interpretationem cum adjunctionem legi, improbata est à Graecis Patribus, atque ab Iudeis explosa. Hinc factum est ut, cūm Patres plurimi post Origens etatē de psalmo illo meminerint, nemo cum Justino regnante à ligno Dominum dixerit. Quia verò Origens opera, qua falsa lectione admobent, non erant admodum apud Latinos vulgata, Latinis Patres diutius retinuerunt quod Justinus legerat, adeo ut et in hymnos ecclesiasticos conjecturere.

Hæc eruditiorum virorum Jacobi Fabri Stapulensis in suis ad quintuplex Psalterium scholiis, Augustini Justiniani Episcopi Nebris in suis Psalterio quinque linguarum, Simeonis De-Muis professoris lingue Hebreacā Parisiensis, in Assertione Hebreacā veritatis, sententia est, aliorumque, qui sāe Literarum sacrarum patrociniū non deserunt. Egregi⁹ Nebris episcopus ad psalm. 95: *Quod legitur in Romani psalmodie regnabit à ligno Deus, non est de Hebreacā veritate, sed christiana devotione, ut arbitror, additum. Secutus est verò hanc paraphrasationis editionem Theodulphus, qui nobis passionis carmen ac devotum composit, ubi dixit:* Impleta sunt que concinit, etc. Nemo ergo faciliter Guillelmus Lindano de optimo genere interpretandi scribenti, se in psalterio Anglico Hebreaco voculam à ligno, eti⁹ à Iudeis abrasam, apparentibus tamen vestigis, legisse. Etenim Bonedictus Arias Montanus in animadversione suā de Anglicano illo psalterio, quo inter opuscula ad apparatum Bibliorum regiorum pertinentia exstat, contrarium affirmat, et verba à ligno planè emissa esse asseverat.

Deinde *תְּהִלָּה שְׁמַרְתָּם* Thikkun sopherim duplex est lingue hebreica peritorum iudicium. Alii non solum in ubi vocant, an quid correctum sit uspius; verū etiam correctionem seribarum somnum esse, et letitiam ignorantium Iudeorum putant. Neminen enim vitium haecneque ex Hebreis, neque ex Protestantibus, neque ex Romano Catholicis, qui explicit, quinam faciunt scribere, quis notas emendaverint, quo tempore opus perficerint. In neutrō præterea Thalmude Hierosolymitano, et Babylonico ullam sāe commenatorum, quod non fuisse præterit, si Thalmudis auctoribus tanta res immutuisse. Alii fatentur scribas corrixisse quidem, seu potius ordināsse atque instaurāsse Scripturarum lectionem; verū neque post Christum natum codices Hebreicos fuisse emendatos, neque malitiosē muta-

tum quidquam, scribas enim appellant Hebrei viros synagogæ magnæ, quorum caput erat Esdras dictus בֶּן־בָּנָי אֵשֵׂר scribus velox, qui post reditum Babylone volumina sacra recensuerunt, atque ex variis codicibus lectionibus eas probarunt, que nunc sunt in usu. Porro quæ ab Hebreis atque à Masorā vocant *corrections scribarum*, eadem prorsus in antiquis translatiōibus reperiuntur Graeca Septuaginta, Chaldaica, Syriaea, Vulgata Latina, eademque cum Hebreis codicibus consentiunt. Igitur non sunt Scripturarum depravatio, sed vera lectio in omnibus editionibus extans. Tales mutationes Masora ipsa ad Esdram referunt in caput Numer. 12, v. 12, notans locum illum esse unum ex 18 correctionibus Esdrae. Quocirca Genebrardus lib. 2 Chronologis sue, inquit Esdras consilio et operā presertim Libros sacros collatos esse et emendatos, ita rem confirmat: *Unde תְּהִלָּה שְׁמַרְתָּם id est, correcti Scribarum, appellatur Thikkun Esdræ, ut in Masord.* Numer. 12, v. 12, quasi Esdras scribarum fuit princeps. Sed ne interest quidem pro alterius harum responsionum veritate admodum contendere. Ponatur Scribas corrixisse, et locos octodecim mutasse, in nullo sāe locorum res est de quopiam Religionis christianæ mysterio, sed de dubiis lectionibus, quarum neutra illi parti facit magis quam alteri, neutra nocet: adeo verum est de veriore refinenda lectione eos cogitasse, non divino verbo falsando.

Instant magis et premunt, qui arbitrantur hodiernis Hebreis codicibus omnem esse immunitam fidem. Quanquam primis Ecclesias seculis, et ad Hieronymum usque incorruptos credamus fuisse Hebreos libros, tam ex quo à Masorebris inventa sunt, atque apposita puncta vocalia, que olim decurrant, non modo suppositio est, sed affirmari certò potest mutatas esse Scripturas: ex variis enim significacionibus uni voci subjectis, quas diversarum vocalium literarum variantias efficit, cum dolo male probarunt, quæ favebant, eamque attribuerunt verbis, prout constitutum inter ipsos est in posterum esse promittendum. Quod si vocalia puncta detraxeris, quomodo ex septem aut octo modis, quibus unum verbum legi sep̄ potest, et reddi variis sensibus, lectionis veritas dijudicabitur, cum Hebreia lingua omnino intercederit, neque revariori possit, aut restituiri, nisi suscepta interpretatione Masorethi, que in vehementem suspicionem venit? Sed et manifestum est exemplis locis quosdam esse à Masorebris corruptos. Genes. cap. 8, v. 7, Hebrei habent: *Corus egrediebatur et reverberabatur*; cūm tamē men Septinginta, Vulgata Latina, atque omnes Patres legant: *Nou reverberabatur*. Item, cap. 49, v. 10, pro *מִצְרָי מִסְרָא* misus, seu ut verit Hieronymus, qui mittendus est, Hebrei legunt *מִצְרָי שְׁכִיל*, quod nullam habet significacionem. Psalm. 18 (hebr. 19), v. 5, pro *מִצְרָי* exiit sonus, non corum, in Bibliis Hebreis est *מִצְרָי* linea eorum. Psalm. 21 (hebr. 22), v. 47 non foderunt, sed *מִצְרָי* sicut leo scripsit Masoreth, ne Messiae manus et pedes transfixum iri inde probatur. Isaia, cap. 9, v. 6, pro *מִצְרָי* ikkar, vocabatur,

Hebrei, variatis punctis, legunt *ikrā, rocabit*, id est, *admirabilis, Deus, fortis...*, vocabili nomine ejus (Hieronymus) *Principem pacis*. Quod fit ut Messia divinitas ex Ilo Isaiae vaticinio demonstrari amplius non possit. Igitur malitiosè Hebrei vocali puncta appinxerunt; et litteras, ubi opportunitum erat, mutarunt, ut suos errores tegereant.

Resp.: Si concordatur semel sancti Hieronymi temporibus integrus fuisse Hebraicos codices, confessores erit, etiamnum in eadem integritate esse. Non equidem i sumus qui et Scripturas Hebraicas tueamur, ponamus vocalia puncta eamdem ac litteras consonas habere originem, ut Buxtorius, lib. de Punctione antiquitate conatus est demonstrare; aut a Mose, vel Esdrā, et viris synagogue magna inventa, ut Judeorum quibusdam placuit. Multa adeò, ex quo graves cause nos movent (quoz potissimum ab Eliā Leviitate Judeo, et Ludovico Capello in libro de Punctione arcano revelato nobilissime histre de re scriptoribus producunt), cur credamus à Judeis academicis Tiberiadis rectoribus, Masorethis appellatis (scilicet traditione doctis), post annum Christi sexagesimum vocalium et accentuum, notas primum excoxitatis, atque appositus fuisse, cùm aucta sine vocalibus punc-
tis Hebraici libri legerentur. Vorum etiamen puncta ejusmodi Masorethes adjecterat, non vituperari Scripturas; sed ne dissona usquam esset sacrorum Codicum lectio, ne verus legendi modus in posterum ignoraretur ab hominibus gentiis suis in omnes terras diffusis, ne audacieores aliqui ab avita legendi ratione disciderent, figuris quibusdam, et varis apieci, litterularum, punctorum formis expresserent sonum verborum, et distinctionem sententiarum à Patribus longo temporum decursu tradiant præscripserent. Quapropter si apices, si lineolas speciem, Masoretharum opus sunt; si autem lectionem, significacionem, et sonum, non Masorethes, sed sacris scriptoribus, sed Deo auctori tribuenda sunt puncta vocalia.

Odio autem Christianorum ad eripiendam nobis arguimus Hebraicos errores convellentia alias apicetas esse consonis vocales notas, quām quis littere requirant, omni versimilitudine erat. Etenim litterae illae Masorethi punctis ornatae aliud planū nunc significant, ac antiquis Origenes, Eusebius Casarenensis, Hieronymus explicuerint, et ex punctorum adjunctione tenebras offundere Masorethi voluerint Scripturam, easque pervertere. Atqui can sensus diversitatem hebraica exemplaria non objiciunt, perseruent ubi graviora Religionis nostra mysteria tractantur: patet ergo convenienter ad lingua Hebraicam, et convenienter cum fide nostra punctorum notas esse institutas. Interpretatio quidem Hebraeorum perversa est, et à veritate recedens; significacionem paniter malitiosè subiiciunt quibusdam nominibus alienant à sacri scriptoris instituto, et mente, quippe contortam sc̄pē per vim ad alium explicandum, quām oratio requirat. Ita, exempli gratia, illud Isaiae, cap. 7, *תְּהִלָּה* mulierem junioris, atatis esse dicunt, adolescentulam cognitam à viro, non virginem: *תְּהִלָּה*

schehet virgam tribulationis, non imperii, non autoritatis insigne in vaticinio Jacobi, Genes., cap. 49. Verum voices et vocum sonos Masorethes non immutabant. Sicut enim heretici, adhibitis nobiscum vel Gracis vel Latinis novi Testamenti litteris, in alienam significacionem verba transfruent, in quorum lectione consentimus: sic et Hebrei nobiscum in volumen pronuntiatione concordes istem, quam olim habebant, suam significacionem drahant, atque intelligi volent rum plenè diversam. Nemo tamen dixerit Lutheranos aut Calvinianos odio Romanorum esse sacrae Scripturae corrumptores, quācum sensum depravent. Non erunt ergo Hebrei viatorēs veterum Scripturarum, propter quod parcerant veteres Scripturas interpretentur.

Quod præterea dicunt, dotraenis puncis vocalibus fore maximam lingua perturbationem, et vera lectionis ignoriam, si quid valeret, probret hebraica volumina nunquam divinas fuisse Litteras, aut saltem Hebraicam linguam omnino perisse; non vero Scripturas esse falsatas. Sed negotium facessere careres potest linguarum orientalem ignorari, non item peritus. Detrahat quis, quantum velit, vocalium notas, manebit adhuc et sensus, et significatio, et pronuntiationis verborum, et quidquid est sicut quo nullum ligaturum genus potest consistere. Ante Masorethicum inventum legebant libri non Hebraici solū, sed etiam Syriaci, Chaldaici, Arabici sine ultra vocalium figurā: eliamnam Samaritanū pincitorum usum non habent; attamen legunt: legeret igitur et nostrum quilibet, si istarum linguarum studiis multum incubuisset. Inter varios autem sensus quos habere vox aliqua posset per se spectata, atque extra orationem posita, cerneremus unum tantummodo certum et definitum plurimè se prodere ex tota sermonis texturā, cùm usus et legendi consuetudo ostenderet, ambiguitate sublatā: nec diversā admodum ratione pronuntiaremus, ac pronuntiaverint Masorethes secuti usitatam normam, atque acceptam à majoribus, per quos ad eorum usque actetum legendi ratio defuit, licet vocalium litterarum nomina, et figuræ ab iis inventas ignorarentur. Simpliciter enim in exemplum alias orientalibus linguis, quae etiamnū sunt in uso; adhibitis veteribus manuscriptis, in quibus littera quedam signabantur *תְּהִלָּה תְּהִלָּה* *nates lectionis* propterea vocata, quod indicio esset quā ratione esset legendum; atque evolutis antiquis interpretationibus, ubi difficillora quedam verba explicanda occurserent, utique absque ope punctorum logrenses Scripturas Hebraicas, atque interpretarentur. Hoc pacto nimis Hieronymus suscepimus interpretandi negotium expedire potuit, priusquam puncta vocalia inventarentur.

Itaque tota haec de Masorethes, eorumque opera, quiesco pacis concludatur. Masorethes homines erant quidem sub errorem subiecti; sed quos ab antiquis legendi ratione recesserent, aut fraudem fecisse probari non potest. Ubi varia erat lectio, nec deprehendi satis poterat quae esset verior, utramque adnotarunt: pun-

cta supposuerunt litteris, aut imposuerunt, quæ sonum redderent enjusque vocis proprium: isdem ablatis neque pronuntiandi modus tollitur, neque significatio verbis eripitur, ut possit etiamnum quilibet in lingua studio, atque Ecclesiæ doctrina versata ex Hebraico fonte recentibus vocalium figuris non interpuncto verum Scripturarum sensum extrahere. Adatur quoque Masorethes ex diuibus lectionibus non expunxisse fraudulentem meliorem; sed si illo in loco expunxissent, aut nota satis castigata legissent, nos judicata superstitione non alligari. Ut enim ipsi linent, collatione facta veterum exemplariorum, accuratè Biblia describere; ita literet et nobis secundum Hebraicæ linguae analogiam ope antiquorum traductio-
num tollere mundum ex litterarum similitudine ple-
rumque lapsum, idque corrigere, et pristinam integratam Hebraicæ exemplum, quantum fieri potest, restituere.

Videamus jam, quas dicunt, productus exemplis, Masorethicas deprivations. Atverò etsi non differtemur in oppositis locis lectiones esse mendosas: ergone corrupta sunt Hebraica Biblia, et fidei, ac morum regula esse desinunt, quid olim erant? Multa errata in Vulgata Latina lapsus esse ante Sixti V et Clementis VIII emendationem nemo negat; quidam vero, ne dicam plura, adhuc supererant, quae correctione indigenter, docti viri consentant: nunquid propter incorrupto Del verbo Latinū carcerum? Deinde cur a Masorethes malitiosè mutatum quid patemus, potius quam Scribarum errore, et case fortuito? Quid enim fortuitum magis esse potest, quod Septuaginta, exempli gratia, reddiderunt, illudque ex vicinis linguis Chaldaicis, Syriacis, Arabicis colligi ac repeti. Accidit enim propter harum linguarum affinitatem, ut vocis ejusdem variatio notio interdum ex altera lingua captatur, in qua ampliores significatus habent, quos et olim in hebraico sermone habuisse verisimile est: cuius rei exempla peli possunt in lexicis, ubi haud raro notatur Hebraicam vocem esse; notionem autem bauriri ex usu Chaldaicu aut Arabico. At verò apud Arabes *תְּהִלָּה* idem etiam valet quod clamat: quare si vocis *תְּהִלָּה* explicatio ab arabica significacione sumatur, optime convertetur Hebraicus textus, qualis nō exstat, in *omnen terrar exiit clamas eorum*, ejusmodi in Gracis ac Latinis editionibus habetur.

Quartum exemplum aliquis quidem, imo vero gravis momenti videtur, adeò ut multi hanc unicam esse in hebraico textu probabilem mendam agnoscent. Verum ne hoc quidem in loco accusandi sunt Masorethes. Elenim cum eas primū, et ex litterarum similitudine factum esset, ut in quibusdam exemplarioribus scriptum inveniatur *תְּהִלָּה caari*, etiam in pluribus *תְּהִלָּה caari* appareret, visa est illa Masorethica varians lectio, ac pro variante notarunt, alteram scilicet in textu, alteram in margine. Reipsa Masoretha magna textualis ad cap. 24, Numer. v. 9, habet: *תְּהִלָּה* his exstat Numer. 24, v. 9, *accubuit תְּהִלָּה* (sicut leo); et Psalm. 52, v. 17, *תְּהִלָּה manus et pedes meos*; sed in posteriore loco scriptum est *תְּהִלָּה צְבָבָב צְבָבָב*. Servatam esse eam Masoretha ratione scribendi in textu testatur, et R. Bon Chalim in Masorā quam edidit ad caleem Librorum Venetorum: *In multis libris correctis inveni scriptum caari, et lectum caari. Confirmat et jurejando R. Joannes Isaacus, lib. 2 contra Lindemannum: Idem ego ipsa virtute et conscientia bona testi possum,*

me hujusmodi psalterium apud avum meum vidisse, ubi in *textu scriptum Tunc*, et in *margine Iacob*. Nunc quidem recentiores Rabbini malitiosè eam lectionis et scriptioris diversitatem dissimilantes silentio prateruent olim scriptum esse lectumne *Tunc*; sed horum audacia, cuius non sunt incusandi Masoretha, facilissime retunduntur. Non enim difficile est antiquam germanam lectionem restituere, quam secuti sunt et Septuaginta, qui reddiderunt *apagēz foderunt*; et Aquila Judeus secessissimus, qui transstulit *ayyekoz fadurunt, deturaptur*; et Syrus, et Arabs, atque Äthiops similliter transferentes; et Chaldeus, qui veritatem *memorerunt*. Jam vero aliud est Scripturam per fraudem corrumperem; aliud, ut supra diciebamus, lectionem aliam ex fortuito errore natam, vitandoque ita opportunam arripere: illud Hebreis verborum, littera, et corticis ad superstitionem usque tenacius criminis verti non potest; istud non dedecet vafros homines, qui colare vellet lectioem differentiam, si possent, atque ita elab. Irritus tamen est impiorum hominum conatus, quos Masora ipsa marginalia confutat, etiam si legemur *Tunc*. Doct enim Masora in hum locum, licet scriptum sit *Tunc*, idem significare quod *Tunc*: nempe duo sunt cari cum kanez; at in duplo, id est, diversa significatio, Isaiae scilicet 58, v. 15, et Psalm. 22, v. 17: cumque certum sit hanc vocem Isaiae reddendam esse *sicut Leo*, certum etiam est in Psalmo non aliam habere significacionem posse, quam que est secundum lectionem alteram *Tunc foderunt*, ut series orationis postulat. Quod si tandem deesset Masoreta auctoritas, nullo negotio conferetur adhuc Hebrei sciens *cari* scribi pro *carin aut cori*, nempe *fodientes*. Etsi ergo legamus ut legi voluntae Ju-dei, nulla in hodiernis ipsorum Bibliis medita litera perversio est, nulla periculosa sensus mutatio, modo verba, ut explicanda veri sunt, explicitemus.

Ultimum exemplum ineptum est. Ergo quia Hebrei legunt *ikarē vocatī*, necesse est nos eodem pacto legere, atque in activi significacione verbum usurpare, nec possumus suppositis aliis punctis pronuntiare *ikkarē*, *vocabatī*, quomodo Septuaginta, Chaldeus interpres, Aquila, Symmachus cum Hieronymo legerunt? Si agitur punctorum mutatio errore tollit puncta mutabimus, que nobis licet mutare, et sanabimus sin illo negotio plagam Scripturarum. Non est tamen illa necessitas legendi alter ac legatur ab Hebreis ad veritatem scripti tuendam. Comportant est omnibus Hebrei scientibus verba activa sc̄pē ab Hebreis ponit pro passivis, tum pricipiū, cūm explicat nulla persona notatur quia verbum regat, quod innumeris confirmari exemplis potest. Ideo autem verba in passivi significacione terminationem habent activam, quia supplementum esset, v. g., *quilibet omnis populus, Israel vocabit*, in significatio terminatione planè responderet, quo non suppleto consequens est pro passivis accipi. Sic apud Latinos dicitur sine adjuncto idem valet ac *dicitur*. Non veremur autem ne Hebreus insulē nobis obturardat cum interpretationem alienam, *admirabilis, cōsiliarius, Deus, fortis, pater fa-*

turi seculi vocabit puerum nasciturum, id est, Messiam, Principem pacis; non id, inquam, veremur: continua enim oratio, ejusdemque tenoris non patitur ea omnia que mihi tributa sunt, divina nomina, alterum ab altero disjungi, quasi alter esse possit, qui vocet, alter qui vocetur. Praterquam quod nemo est Hebreorum qui ignorat eā phrasē *vocare nomen alicuius*, sēp̄s non significari quāpiam eo nomine appellatum iri, sed talem reāp̄s futurum dignitate et virtute, qualis dicitur vocandus. Quoniamque tantummodo apud Isaiae legitur, sive *ikrā*, sive *ikkarē*, sententia est: *Puer natus est nobis, et erit admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri seculi, Princeps pacis*.

Sed tempus est ut vela contrahamus. Hebraici Codices sacri cūm in synagogā, tūm in Ecclesiis diligissimè asservati nullam unquam labem contraxerunt, quae primam dignitatem immunerunt, quid fortū errores, qui in minimis rebus excedere scribenti posunt, de re nec fidēi, nec morum scripti veritati non derogent: igitur incorrupti ad nos devenierunt, quales sacer scriptor reliquit. Cūm autem notum sit codices in quo clausa referri Deus voluit, esse Hebraicos veteris et Gracos novi Testamento, quod de Hebraicis dicimus, de utroque dictum accipiat. Ex iis plurima aliis linguis exempla scripta sunt Graeci, Syriae, Latina, infer qua licet interdum discrepantia sit, tanta non est tamen *in fidem* et *mores* attingat, si interpretationes quidem à perversis hominibus et fidei nostra inimicis confectas excipias. Nam Aquilam, Symmachum, Theodosiem, quorum alter à Christians ad Hebreos desciuit, alter à Samaritanorum sectā ad Ebionitas transit, postremus à Marcionitis ad Ebionitas pariter migravit, nonnulla dolo male mutasse non indigat probatio, quod est à pluribus Ecclesia Patribus, et Hieronymo præseruit animadversum. In reliquo vero interpretationibus, aut publica Ecclesie auctoritate suscepisti, aut communī fidēi consensu prolatas, cūm fide et morum precepta mirificē consentiant, dubitandum non est quin divinorum eloquiorum doctrina reperiatur. Discrepantia enim, que textua inter et translationes occurruunt, in parvis rebus sunt, et ad certa capita revocantur. Hęc inimicū sunt vel ignoranza et negligētia amanuensis, vel diversa lectio oris ex litterisim similitudine, et varietate exemplariorum, unde in aliam linguam versus est, vel interpretatio paulo amplior ad res illustrandas pro interpretis ingenio, vel translatio sententiarum tantummodo, non etiam verborum. Eas autem ex istarum causarum alterā profetas discrepantias promptum est ex criticis regulis et usi codicim diligenteriū exscriptorū maximā ex parte componere, at tūdī definire nihil esse in iis traductionib⁹ quod contra textum repugnat. Quod si adhuc in re aliquā textus interpretationi discordet, nisi probetur in Hebreis hodiernis codicis fortuitum aliquem errorem lapsum, aut ex variantibus lectionibus Judeos probab̄e minus consonam relique oratione, adhucendum potius hebraico textu putamus. Negari enim non pe-

test quin fontes præferendi sint rivulis, nisi constet fontes esse turbatos.

Neque necesse est disputare longius ultra ex Greco septuaginta Seniorum et Hebraicis exemplaribus præferenda sint; atque an ex interpretatione corrigi textus debeat. Satis est ostendisse corruptus datus opera non esse codices Hebraicos, quod ad Gracos novi Testamenti pariter transfunden est, quibus nunquam contigit alios errores consulē admiseri, ex quo consequitur authenticos adhuc esse divinæ auctoritatis, ad quos, si oportere, interpretationes ceteras aequum esset probari. Qui enim fieri potest, ut Religionis regula et norma esse desiderant? Codices primigenios consulē jubelani Ecclesie Patres, cūm quanto oriebatur, que translationum inspectione definiri non poterat. Qui ergo de causa nunc exanimat illam dignitatem et auctoritatem amiserint? Preter Hieronymum, quem supra testem produximus, Ambrosius, lib. 2 de Spiritu S., cap. 6, de novo Fœderis libro inquit: *Si quis de Latinorum codicium varietate contendit, quorum aliquis perfidi falsarunt, Graecos inspicat codices*, Augustinus, lib. 15 de Civit. Dei, cap. 45: *Cum diversus aliquip in utrisque codicibus inventari, quandoquidem ad fidem rerum gestarum utrumque esse non potest, verum, ei lingue potius credatur unde est in aliis per interpres facta translatio*. Quoniamque si olim primigenii codices ejus erant dignitatis, ut certis iis regule haberent, ad eosque omnes referri posset quæsto, nemo jure sacros eis libros dignitate spoliabit, nisi prius evidenter ostenderit pristinam integratatem non retinere. Quod cūm efficeret hucusque non poterint, qui minus æqui in Hebreis et Graecos fontes videantur, intelligent tandem se nobis injuria reprobare.

Ne anten quis putet hęc nostrā sententia quidquam detractum auctoritati Latinorum codicium, quos Ecclesia probavit, est primū nōrit nos in genere sentire interpretationem auctoritatem conciliari a fontibus, propter ea ex fonte posse interpretationis integratatem explorari. Si enim consentientibus exemplaribus aliarum linguarum sermone editis magis obvius aliquis sensus, et priori ac posteriori sententia congruentior habetur, quam colligatur ex fonte, cui fontibus error illapsus sit, non dubitare quin fonte relictio ad traductas Scripturas regredendum esset: atvero, hęc una causā exceptā, nihil est quod retrahere nos debat, ne fontes adeamus, unde de alterius scripti sinceritate cognoscitur, atque inde hauriamus, quoties opportunitas tuliter, ad controversias de fide et religionē contra obiectatores fidei dirimendas. Tum vero animalvertat concilium Tridentinum, declarat auctoritatem Vulgata, nec minuisse Hebreis et Graecis Bibliis auctoritatem, nec fontibus Latinis interpretationem prætulisse: inīo etiam ob id judicasse eosdem ab omni perniciose errore vacare, quod Latinam Vulgatam authenticam dixerit. Opimē namque Serarius in Prolegomenis, cap. 19, quest. 42: *Authenticam versionem esse, est censeri cum originariā in quā conuenire. Revera scriptum authenticum dicimus*

vel autographum ipsum, et primum exemplum; vel apographum ex illo sumptum, cum eoque planè consentiant, quācumque deminū lingua exscriptum sit. Itaque cūm Vulgatam Latinam editionem ab Hebraicis et Graecis exemplaribus fluxisse certum sit, non poterunt Patres authenticam promittare, nisi cūm hebraicis et graecis Scripturis concordem crederint, et consequent eas censurint à sua integratitate non excludisse: exteroquin si putassent primigenia scripta auctoritatem fidem, quomodo Latinum scriptum, quod conferri amplius cum exemplo non posset, auctoritatem habere iudicassent, et contra Haereticos decreto sanxissent?

Neque continere possum quin moneam inconsidere admidum, ne dicam inepit, eos ratiocinari, qui ita rem colligunt: Tridentini Patres Latina Vulgata Biblia authenticam reverentur; ergo neque Graeca, neque Hebraica amplius valent. Miror enim eos ignorare quod nemo vel parum in hoc argumento versatus ignorat Tridentinos Patres nullam fontium mentionem facere, sed solū ex Latinis versionibus, que circumferuntur, unam elegisse, quam ceteris anteponere. Quod Bellarminus lib. 2 de Verbo Dei, cap. 10, recte monet, ubi et Calvinum mendacii accusat, propterea quod haereticus dixerat: *Concilium Vulgatam fontibus prævovisso: unde et cap. 11, addit: Statutum est dicere Theodotionem haereticum (ex quo quedam in Vulgatam translata sunt) non potuisse errare; vel sanctum Hieronymum nunquam errasse, cum ipse in Isaiae, cap. 19, dicit se errasse, et Ecclesia ejus correctionem accepterit. Non illos autores canonizavit Ecclesia; sed tantum hanc versionem approbat; sed certos nos redere volunt in: iis quo ad fidem et mores pertinent, nulle esse in hęc versione interpretation errata*. Docēt et Alphonsus Salmeron, qui concilio Tridentino interfuit, Prolegom. 5, de concilio ipso loquens: *Nihil, inquit, de exemplaribus Graecis vel Hebraicis agebatur; tantum inter tot editiones latinas quas nostra secula parturierant, quamvis ex illis prestaret, sermo erat: liberum autem reliquit omnibus, qui Scripturas sacras profundius meditarent, fontes Hebreos et Graecos, quatenus opus est, considerare, quo nostram vitio librariorum vel temporum iniqui腐腐 corruptum emendare valeant*.

Docēt et Andreas Vega unus ex nobilitibus theologis, qui concilio adfuerint, lib. 15, cap. 9, affirmat Patres non restinxisse studia theologorum linguas scientias, qui sentiunt quosdam Scripturarum locos exactius traduci posse, et Spiritum sanctum in primigeniis librīs explicatiōem ac meliorem sensum indicasse, quām quā in Vulgata Latīna redditus sit: sed cūm Vulgatam authenticam prouuntārunt, nihil praeterea significare voluisse, quām nullo fecerat esse errore, ex quo perniciose aliquip dogma in fide atque moribus colligi possit. Testem ejus rei adducit cardinalis sancte crucis tunc pontificis legatum, deinde pontificis Maximum Marcellum II dictum, à quo se ita acceperisse refert, pridie quām decretum illud rogetur, ab eoque postea sep̄ se p̄p̄ audivisse. Docēt item et Andradius Lusitanus Theologus, qui in

concilium et ipse convenit, eadem locatas ab Vegas, de patrum Tridentinorum instituto subtili : Valde inconsiderate eas loqui, qui plus fidei editione Latina quam Hebreas voluminous deferuntur putant... quare qui Grecos Latinosque codices de Hebreis splendidos, emendando esse contendunt, non quidam ab Ecclesiis ad exteros, ut quidam putant, sed ab ipsam Jesu Christi Ecclesiis provocant, et ab eadem illa ipsa presidia comparant. Deinde non solam Vulgatam Scripturam authenticam esse hoc firmissimum argumento demonstrat: Ecclesiis Christi non exiguis occidentis finibus, omnes Latina editio familiaris est, continetur; sed per omnes gentes universitas oras, omnes gentes et nationes que Christio Jesu nomina dederunt, continet: neque ad ilium magis Itali, Galli, Germani, et Hispani, quam Scythae, Indi, Graci, Brachmanesque pertinent, quam modo Christum verâ fide prosequantur; et tamen latini linguum ciam non intelligent, in Vulgata editione prorsus sudi sunt: unde sanâ fit ut si sacram Scripturam veram et incorruptam in sola esse Vulgata editione proutem, maximam atque amplissimam partem illius splendore spoliem. Denique Julius Ruygerus secretarius apostolicus, lib. de Scriptur. Canon., cap. 44, scribit: Cuius pia aures ferre poterunt Hebreacum editionem à Spiritu sancto inservientibus dictum, à prophetis conscriptam, ab Esdrâ restitutam, à Christo recitatam et explanatam... à quod omnes editiones velut à parente et fonte suo fluxerint, correctiones derivantur, et discrepantie librorum culpâ exoriori sapientis sublata sunt nunc explosam, et damnatum esse? Atque hec de prima pœnitençia sacra Scriptura parte hacceñus.

PARS SECUNDA.

DE SACROBIVM BIBLIORVM DIVINITATE ET CANONICITATE SIGILLATIM

Absolutis generalioribus capitibus, ad alteram partem devenimus, in qua de singularum librorum divinitate, atque auctoritate disputatione. Et hanc quidem fundamentis, quibus tota sacrum Literarum dignitas continetur, speramus fore ut quamlibet latum, immensum campo percurrente debeatum, nulla tamen singularis quaestio sit, qua postuleat tractari prolixius, ut in superioribus fecimus. Ne autem priesando tempus tradeante discipline praecipiat, illico antiquiores veteris Instrumenti scripturas afferamus in medium.

menti, pluribus efficeret studet, nonnisi leges et precepta scripsisse Mosen; historiam verò à scriptis publicis et notariis Israhilite reipublice, quo propheta nominat, in publicas tabulas relata, unde Pentateuchus multo post deponitus fuerit, et ad paciora contractus. Movent denique loci quidam Moses' historie, qui eagent declarationem.

Ne autem actuem agamus, nihil de divinitate Pentateuchi, nihil de ejusdem antiquitate attingamus sed Pentateuchum totum, cuiusmodi nunc est, nos vindicabimus. Exordium sit à Peuteronomo, quo

DE VETERIS TESTAMENTI LIBRIS.

ARTICULUS PRIMUS.

De Pentateucho, sive quinque libris Mosis

Quinque Mosis libros, *Genesim*, *Exodum*, *Leviticum*, *Numeros* et *Deuteronomium* grucco vocibulo *Tribus Regis* appellant nostri, id est, quinque volumina; Hebrei verò *quintum Legem*. Libros istos non modo ab ultima antiquitate et Deo afflante esse scriptos, sed et Mosen conscripsisse in superiore hujus nostri operis parte me ad eo probatus confido, ut nilla praeterea videatur necessaria esse demonstratio. Verum quia Hobbesius in opere *Inscriptio Leviathan*, part. 3, cap. 55; Pherius, in *Systemate praedamnitico*, lib. 4, cap. 1; Benedictus Spinosus, in *Tractatu theologico-politico* Mosen Pentateuchii auctorem esse negavit, atque alter dici Mosis libros censem, quid Mosis historiam exhibent; alter, quid veteris Mosaicæ historiae fragmenta sint et lacunæ, cum illa omnino perierit; tertius, quid ex antiquis monumentis in compendium redactus Esdras Mosaiicum opus confeccerit: ob eam ren iterum in hoc argumento versandum est, ut cum nullitatem absolvatur, quanquam salis omnibus fecisse videri possumus, eosque in superioribus refutasse. Movet præterea nos ad hoc argumentum sumendum rursus in manus Richardus Simonius intertemporior criticus, qui in primis capitibus lib. I Historia critica veteri Testam-
entis legem hanc, et tradidit eam sacerdotibus filii Levitum, qui portabant arcam fœderis Domini; et vers. 24, q[uod] est: Postquam ergo scripsi Moyses verba legis huius in volume, atque complevit, præcepit Levitis qui portarent arcam fœderis Domini, dicens: Tollite librum istum, et ponite eum in latera arcus fœderis Domini Dei vestri, ut sit ibi contra te in testimonium. Item ex eodem volume Leviticus sacerdotibus tradidit iubet Moyses reges, qui illum Iudea reipublicam prausifuerint, exemplari sibi describere Deuter. 17, ejusque assidua meditatione populo commendat sapientissime, ne quicunquam contra precepta Domini agat imprudens. In his porro locis de Deuteronomio sermonem habent perspicuum est; nam liber indicatur legem, præcepit, mandata, iudicia Domini complectentes non modo meritos, verum etiam de ceremoniis, qualis est Deuteronomio: Moseu igitur Deuteronomium descripsisse, manifestum est. Quod si secundum legem ipsius scriptum, jam et alios quatuor superiores libros legitim exstantes, quorum compendium Deuteronomium est, pariter scrupulose consequitur. Nam si ab aliis editi dñm priores libri editi sunt, cur non et hic postremus? Si item compendiarum sanctuarum legum repetitio

155. *Quem non magis prima descriptio?*

Etenim fateri primis quatuor voluminibus scriptam historiam quidem existisse, quando Deuteronomium tatus est: pogaciter autem defendere à notariis publicis descripsum, unde postea tumultuaria opere excerptus Pentateuchs sit, quod est Simoni iudicium, somniantis potius est quām è re gesta iudicantis. Etsi inquin assentiremur, constituta Hebraeorum republīca, delegatos fuisse notarios describindis que quoque tempore accidissent; attamen in prīma institutione republicae non constat commissum ulli esse publici scriptoris officium; immo etiam verius est, re tot ad legislatorem Mose detata, fuisse neminem preterea ex munere publicē functionem: verius, inquam, metit est, si ex sacraum Literarum quidem silento quæstio definitur, ut procul dubio definiūt oportet, usque dūm certas causas Simoni protulerit, quare ejusmodi scribarum veluti collegium approbadūnt sit. Sed quid tantum dico silere collegia Literarū de notariis et scribis, qui, vivente Mose, historia posteritati commendarent? Notant imò dūm Mosi præceptum à Deo scribendis historia de Amalecitarum excidi. Exodi, cap. 17, v. 14: *Dixit autem Dominus ad Mosen: Scribe hoc ob monumentum in libro, et trade auribus Ioseph: debeo enim memoriam Amalech sub caco.* Accedit Exodi, cap. 24, v. 4: *Scripsit autem Moses universos sermones Domini;* et v. 7: *Assumensque volumen fæderis legit audiēte populo.* Rursus Numerorum, c. 55, v. 1 et 2: *Hab mansiones filiorum Israel, qui egressi sunt de Ægypto per turmas suas in manu Mosis et Aaron,* quas descripsit Moses iusta eastrorum loca, quod *Dominum iussioni mutantib; hebreiad à literam:* Et scripsit Moses egressiones eorum (per) ad profectiores eorum iusta os Domini. Itaque si Moses bellum contra Amalecitas descripsit, si universos Domini sermones volumine complexus est antequārum Deuteronomium edet, si perfectories filiorum Israel in scripta retinuit, quid operis scribis relinquebatur, aut quid flingimus homines publici monumenti posteritati tradendis destinos!

Ex hoc verò et sponte fuit incepitissimum esse Peretum, Hobbesium, Spinosum, et quibus istorum opinio placet. Quid enim processu temporis opus fuit iudicem de rebus, quas Moses litteris mandavat, non libros componi, aut ex antiquis monumentis ipsa extrahi, quae Moses ipse reliquerat? Reliquerat autem certe totam legem, primam quasi dixerat, et secundam tuto Pentateuchum comprehensam, et Iosue in vices suas successuero reliquerat. Etenim, inquit Dominus, Iosue cap. 4 v. 7 et 8: *Confortare igitur, et esto robustus valde, ut custodias, et facias omnem legem quam praecepit tibi Moses seruus meus: ne declines ab ead et destrueras ab ead sinistrum, ut intelligas cuncta que agis.* Non recedat volumen legis huius ab ore tuo, sed mediterabis in eis diebus ac noctibus, ut custodias et facias omnia que scripta sunt in eo. Atque verò volumine illa non modo secunda lex, sed et prima, et totus Pentateuchus coninquebatur. Nam Iosue omnibus ipse peractus obsequio, in omnium observatione con-

tiner populum debuit : at multa praecepta sunt in
priore lege, que in posteriore non exstant : habu-
erat in volumine descriptum quoque prioren legem
non ab alto datam sibi, neque descriptam, quam à
Moysi secundum Domini mandatum. Quod si haec est
demonstratio, primum iniqui homines intercidisse hi-
bros illos omnino neglegtos, tum dabimus certitudinem
aliende monumentis recens quoddam opus esse con-
fectum. Verum cùm incredibile prorsus sit norma
præceptionem, et regulam totius vite, cujusmodi
erant libri Mosis, sine quibus Iudeorum Republica
administrari non poterat, negligenti atque incuri-
eorum qui praeceperant, interiisse : credi pariter non po-
test vetus Mosaicum novare operè esse suppetum.

Externos hujus rei testes non licet querere, siquid brevitas causa præterire cogimur vel plurimos scriptos in libris Iudicium, Regum, Paralipomenon, Ecclesiastici, Prophetarum, Machabeorum loquens, ita quibus explicat notator, in *Mose*, in libro *Moses* testimonia ex reperiri, quia in *Genesi*, *Exodo*, *Levitico*, *Numeris*, *Deuteronomio* legimus : quod evanescit argumento est omnium quinque librorum a sacris scriptis pitoribus dictum est utrumque Mosen. Samaritanorum tamen iudicium visum est afferri oportere, quod tantum valet, quanto quodlibet gravissimum. Samaritanus enim Mosaicos ipsos libros, quos habemus, suscepit, ac summa animi religione usque servant et summam adversus divinam scriptorem reverentiam. Verum si et veteribus laciniis consumtum esset volumen, si Esdræ opera compactius liber seris temporibus, quoniam tamtan iudicium apud ipsos habuit, set Pentateuchus? Odiosissimi profecto sunt Iudei Samaritanis, nihil fuit Esdræ cum Samaritanis commune, igitur longe ante regnum Iudiciorum tempora quibus apud nos est, Pentateuchus existabat, quem Moses esset vel ne ligare non poterunt, quorum mutationem intererat non esse Mosis.

Si vero ad novum Testamentum convertamus, illustrius multò apparebit Christus, et Apostolus totum Pentateuchum in genere legem vocasse; le genitum quoque tamen à Mose scriptum dixisse. Christus enim Jesus, Luce cap. 24, v. 27, omnes de scripturis didicimus eundem in Emmaus interpretatus est, in cipiens à Moysi et omnibus prophètis, dictio ad eos vers. 44: *Quoniam necessa est impleri omnia quae scripta sunt in lege Moysi, et prophètis, et psalmis de te ubi totum vetus Testamentum in legem Mosis, in psalmos, in prophétias tribuit. Moses ergo, à quo Scriptura explanare aggressus est Jesus, scripsor et Hebreorum vetustor; ergo lex, ut à prophétis et psalmis distinguitur, totum Pentateuchum complectitur, qualiter autem Christi legebatur, et etiamnum legitur ergo lex, sive Pentateuchs perinde. Mosis opus est ac propheticum libri prophétiarum sinn opera. Rursus apud Joannem, cap. 1, v. 45, Philippius autem Nathanaeli: *Quem scriptis Moyses in lege, et prophete, in venientium Jesum filium Joseph à Nazareth. Quid intentis ea lex, sive legis liber, in quo Moses appellabatur?* Quem auctor vulgo Iudei legere Mosis appellabatur?*